

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ВАЖЕНІНА ОЛЕНА ГРИГОРІВНА

УДК 811.161.2'373.7-312.9

**АВТОРСЬКА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАГАЛЬНОНАРОДНИХ
ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ У ХИМЕРНІЙ ПРОЗІ ЄВГЕНА ГУЦАЛА**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
ЗАГНІТКО Анатолій Панасович,
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
завідувач кафедри загального та прикладного
мовознавства і слов'янської філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
МАРЧУК Людмила Миколаївна,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка,
завідувач кафедри української мови;

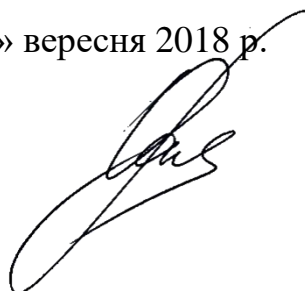
кандидат філологічних наук, доцент
КРАВЧЕНКО Євдокія Григорівна,
Навчально-науковий інститут міжнародних
відносин Національного авіаційного
університету (м. Київ),
доцент кафедри журналістики, реклами і
зв'язків з громадськістю.

Захист відбудеться «17» жовтня 2018 року об 11⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий «14» вересня 2018 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена дослідженню авторської трансформації загальнонародної фразеології в химерній трилогії Євгена Гуцала.

Мовотворча практика письменника є потужним джерелом збагачення загальнонаціональної фразеології. Авторська специфіка у використанні мовних засобів зумовлена загальним станом мови відповідної епохи й тим літературно-стильовим напрямом, до якого належить письменник. Поява у 60–80-х роках ХХ століття в українській літературі химерної прози відразу привернула увагу дослідників не лише новизною жанру, а й незвичністю його мовотворення, найістотнішою прикметою якого більшість дослідників визнає фольклорність. На думку Л. Лавринович, химерність була своєрідним засобом виходу за межі тоталітарного соцреалістичного тиску в русло іншої – мовної – реальності, що давав можливість бодай на поетикальному, стильовому рівнях виявляти творчу свободу. Письменники-химеристи прагнули зберегти власне національне обличчя, відстояти і донести до читача свої переконання. Мистецька позиція Євгена Гуцала виражена трилогією «Позичений чоловік» (1981) (далі ПЧ), «Приватне життя феномена» (1982) (далі ПЖФ), «Парад планет» (1984) (далі ПП), яка стала новою сторінкою розвитку української химерної прози. М. Слабошпицький зазначав: «Такої кількості рецензій, які з'явилися з приводу Гуцалових химерних романів, у іншого письменника не набереться навіть за всю його творчу біографію»¹, тому що митець був сильний у «мовному живописі й поетичній оркестрації»². І лінгвісти і літературознавці одностайні в думці, що мова є «головним героєм» творів Євгена Гуцала.

Нові оригінальні форми романного мислення Євгена Гуцала поставали предметом не лише літературознавчих (праці А. Горнятко-Шумилович, М. Жулинського, О. Журавської, Н. Зборовської, А. Кравченка, О. Ковальчук, П. Майдаченка, М. Павлишина, В. Чайковської, та ін.), а й лінгвістичних студій. До дослідників-лінгвістів химерної манери оповіді митця варто віднести: Н. Бойко (фразеологічні синоніми), Л. Давиденко (традиційні фразеологізми), Ж. Колоїз (парономазія, антонімія фразеологічних одиниць), Є. Коноplenко (прислівникові фразеологізми), О. Семенюк (загадки, прислів'я і приказки), Н. Пасік (фразеологізми як домінанти химерності художнього мовлення Євгена Гуцала), А. Попович (ономастичні засоби творення комічного; комічні евфемізми), А. Поповського (фразеологічні одиниці зі значенням «говорити» й «мовчати»). Предметом їх уваги здебільшого був перший роман із химерної трилогії, а другий і третій романи досліджувалися частково і принагідно.

Неможливо не помітити оригінальності авторської стилістики химерних романів Євгена Гуцала, яка полягає насамперед у використанні широкої палітри авторських трансформацій загальнонародної фразеології. Трансформаційний потенціал фразеологічних одиниць (далі ФО) митець використовує для оновлення традиційних і розвитку додаткових ресурсів комунікації.

¹ Слабошпицький М. Поміж дерев і людей, наодинці з собою (Євген Гуцало: літературна біографія на тлі епохи). *Літературна Україна*. 2007. 18 січня (№ 2). С. 1; 7.

² Там само.

Химерна проза Євгена Гуцала є авторською лабораторією з винайденням майстром слова оригінальних прийомів використання загальнонародної фразеології і створення власних фразеологічних новотворів. Його мова – це суцільні авторські знахідки. Здається, Є. Гуцало дослухався до думки О. Довженка про те, що письменник має бути не фотографом, а селекціонером, який формує сучасну літературну мову. Для збагачення фразеологічного фонду сучасної української мови Є. Гуцало зробив неоціненний внесок. Підтвердженням цього є фразеологічні одиниці з химерної трилогії, включені до фразеологічних словників української мови.

Актуальність дослідження зумовлена: 1) значущістю химерної трилогії Євгена Гуцала для розвитку української фразеології; 2) відсутністю комплексного аналізу авторських видозмін фразеологізмів у химерній прозі письменника; 3) потребою системного дослідження авторських трансформацій загальнонародної фразеології в химерній прозі Є. Гуцала, що дасть змогу найбільш адекватно й вичерпно витлумачити типологію авторських видозмін ФО. Це конче потрібно для розв'язання таких складних теоретичних проблем фразеостилістики, як вивчення трансформаційного потенціалу ФО, стилістичних функцій трансформованих ФО в химерних творах, а також експресивних можливостей видозмінених фразеологічних одиниць.

Вивчення авторської фразеології у вітчизняному мовознавстві проблема не нова. Звернення до неї мотивовано новим підходом до кваліфікації і класифікації авторських трансформацій ФО з урахуванням досягнень лінгвістичної науки, що розширює спектр дослідження, уможливорює простеження динаміки й інноваційних процесів у сфері фразеології, а також зміну акцентів у наукових пошуках, адже мова – не лише інструмент комунікації, а й засіб категоризації позамовної діяльності людини.

Не менш актуальним на сьогодні постає системне вивчення фразеології окремого письменника на ґрунті цілісного аналізу текстів з урахуванням сучасних методів дослідження з метою вивчення мовленнєвих впливів на структуру й семантику, ролі контексту в розкритті імпліцитних потенційних можливостей фразеологічних одиниць, шляхів узуалізації мовленнєвих варіантів, а також їх комунікативно-функційних властивостей у художньому тексті.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано у межах наукових тем кафедри загального та прикладного мовознавства і слов'янської філології Донецького національного університету імені Василя Стуса «Комунікативно-прагматична і дискурсивно-граматична лінгвоперсонологія: структурування мовної особистості та її комп'ютерне моделювання» (номер державної реєстрації 0115U000088) (2015–2017 рр.), «Об'єктивна і суб'єктивна мовносоціумна грамати́ка: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп'ютерний виміри» (номер державної реєстрації 0118U003137) (2018–2020 рр.). Тема дисертації Вченою радою Донецького національного університету (протокол № 1 від 30 січня 1998 р.) та уточнена Вченою радою Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 4 (13) від 27 листопада 2017 р.) і погоджена в Науковій раді «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України (протокол № 5 від 22 грудня 1997 р.).

Метою роботи є комплексний аналіз авторських трансформацій загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала з визначенням їх типологічних моделей і класифікаційних вимірів.

Заявлена мета мотивує розв'язання таких **завдань**:

1) зібрати й систематизувати фактичний матеріал дослідження для наукової інтерпретації закономірностей авторської трансформації загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала;

2) встановити природу фразеологічних трансформації, упорядкувати термінологічну основу досліджуваної проблеми;

3) проаналізувати жанрову своєрідність української химерної прози загалом і химерної трилогії Євгена Гуцала зокрема і статус у ній ФО;

4) типологізувати авторські видозміни ФО у химерній трилогії письменника;

5) з'ясувати статус і функції авторських трансформацій і модифікацій ФО у художній архітектоніці химерної прози митця;

6) визначити внутрішньомовні чинники авторських трансформацій ФО, з'ясувати шляхи й засоби реалізації авторських інтенцій у химерній трилогії Євгена Гуцала.

Об'єктом дослідження стали фразеологічні трансформації та модифікації, виявлені в текстах химерної прози Євгена Гуцала.

Предметом дослідження слугували структура, семантика, функції та прагматичний потенціал фразеологічних одиниць у текстах химерної прози Євгена Гуцала.

Матеріалом дослідження кваліфіковано українські фразеологізми (узуальні й авторські) (загальний обсяг близько 7000 одиниць), одержані шляхом суцільної вибірки з химерної трилогії Євгена Гуцала «Позичений чоловік» (1981), «Приватне життя феномена» (1982), «Парад планет» (1984).

Для встановлення нормативної форми і змісту фразеологізмів за основу взято фразеологічні словники й паремійні збірники, зокрема «Словник фразеологізмів української мови» (2008), «Фразеологічний словник української мови» (В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко (1998)), пареміологічний збірник «Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період» (упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут (1963)) та інші фразеографічні видання.

Вилучений фактичний матеріал опрацьовано за допомогою таких **методів дослідження**: *описово-аналітичний* метод та методи *індукції* та *дедукції* використано для накопичення, систематизації й аналізу фактичного матеріалу; *структурний* і *семантичний* методи – для аналізу текстової інтеграції фразеологізмів; *зіставний аналіз* – для зіставлення узуальних і авторських (оказіональних) ФО; для встановлення авторських інтенцій і текстотвірних потенцій трансформованих ФО застосовано метод *контекстологічного (контекстуального) аналізу*; для коректної інтерпретації фразеологічного значення використано метод *фразеологічної ідентифікації*. Квантитативний аналіз джерельної бази здійснено з використанням методу *кількісної обробки результатів*. Методи *компонентного аналізу* і *компонентного синтезу* застосовано для визначення нових компонентів ФО, вияву значення ФО, зумовленого впливом контекстного оточення, у вимірюванні рівня синонімічності ФО.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних і закордонних науковців у сфері фразеології, роботи з логіки висловлень, праці з проблем моделювання, дослідження з вивчення компонентного аналізу ідіом, семантичної

комбінаторики, а також студіювання з теорії ідіоматики, фразеологічних трансформацій, дослідження української химерної прози.

У роботі витримано широке розуміння фразеології, яке підтримує більшість науковців (Л. Авксентьєв, Г. Їжакевич, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко та ін.), до аналізу залучено повністю й частково переосмислені ФО (крім фразем, залучені паремії, крилаті вислови, афоризми і т. ін.). Таке розуміння обсягу фразеології виправдане тим, що ФО всіх типів семантичної злотованості у трансформаціях створюють стилістико-прагматичний ефект.

Фразеологічні трансформації в широкому розумінні диференційовано на три групи: перша – фразеологічні варіації, друга – структурно-семантичні трансформації, третя – семантичні модифікації. Основна увага зосереджена на другій і третій групах фразеологічних видозмін, оскільки варіація, модифікація і трансформація мають різне функційне навантаження в художньому фразеологічному просторі. Для варіації основним постає парадигмальне закріплення й усталення ФО, тому що варіація зорієнтована на повноцінне формальне вираження функціонування ФО в різних дискурсивних практиках. Модифікація – це перший етап активізації відцентрових сил у фразеології, оскільки її напрями умотивовують індивідуально-авторське закріплення, що не завжди підкріплюване відповідними узусними практиками. Трансформація має відцентрову силу найвищого гатунку, тому що в її обширі істотним є збереження лише змістового тла, а формальне вираження відступає на другий план, воно відсторонене.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в тому, що за результатами дослідження *вперше*:

- здійснено комплексний аналіз прийомів трансформації фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала, показано найпродуктивніші прийоми трансформації та модифікації ФО, що є доміантними та жанротвірними для химерної прози Євгена Гуцала;

- розширено систему прийомів структурно-семантичної трансформації прийомом синтаксичної трансформації, прийомом синтаксичної інверсії, прийомом структурної інверсії, прийомом структурно-семантичної інверсії, прийомом дистантного розташування компонентів ФО;

- введено до системи прийомів семантичної модифікації прийоми компаративації ФО, атрибутивації ФО й адвербіалізації ФО;

- встановлено функції трансформованих ФО в химерній прозі;

- уведено в обіг оригінальний некодифікований фразеологічний матеріал і потенційні фразеосполуки, вилучені з химерної трилогії Євгена Гуцала.

У дослідженні *удосконалено*:

- термінологійний апарат фразеологічних трансформацій щодо їх гіперо-гіпонімної номінації;

- типологію авторських трансформацій із урахуванням змін структури та/або семантики фразеологізму, упорядковано прийоми їх авторської реалізації.

Теоретичне значення роботи мотивоване тим, що за результатами дослідження уточнено специфіку і функції трансформованих ФО, удосконалено термінологійний апарат на позначення способів і прийомів авторської трансформації ФО, розширено спектр авторських видозмін фразеологізмів.

Основні положення та результати дослідження сприятимуть подальшому опрацюванню теоретичних проблем лінгвістики тексту, фразеологічної стилістики, поглибленню знань про природу фразеологізмів, фразеологічного значення, трансформаційного потенціалу різних типів фразеологічних одиниць.

Практичне значення. Зібраний фактичний матеріал і результати дослідження можуть бути використані: для внормування і кодифікації авторських ФО у словниках нового покоління, зокрема загальнономовних, тлумачних і фразеологічних, для укладання словників індивідуально-авторських фразеовживань; у курсах із лексикології, фразеології, лінгвістики тексту, стилістики художнього тексту, на спецсемінарах із лінгвістичної інтерпретації художнього тексту; при написанні курсових та кваліфікаційних робіт студентів. Загальні принципи й методи аналізу можуть бути використані у подальших порівняльних лінгвістичних дослідженнях художнього мовлення окремих авторів.

Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційних курсів навчальних дисциплін «Сучасна українська мова: Фразеологія», «Стилістика (розділ «Фразеостилістика»)» та «Лінгвістика тексту», а також до авторського спецкурсу «Лінгвістична інтерпретація художнього тексту», що викладаються на філологічному факультеті Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Особистий внесок здобувача. Всі результати дослідження щодо теоретичного обґрунтування способів авторської видозміни ФО, інтерпретації прийомів структурно-семантичної трансформації та семантичної модифікації, а також висновки про трансформаційний потенціал різних ФО отримано особисто здобувачем.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були виголошені у формі доповідей на наукових конференціях різного статусу: Міжнародній науково-теоретичній конференції «Функціональна граматики – II» (м. Донецьк, 1999); Міжнародній науково-теоретичній конференції «Граматики читання – III» (м. Донецьк, 2005); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми фразеології» (м. Сімферополь, 2009); Міжнародній науковій конференції «Граматики читання – VI» (м. Донецьк, 2011); Міжнародному науковому семінарі «Сучасна граматики: контекстуальні виміри і наукові парадигми», присвяченому темі «Моделювання граматики одиниць та процесів» (м. Вінниця, 2016); IX Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (м. Вінниця, 2016); V Міжнародній науковій конференції «Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматики параметри» (м. Кривий Ріг, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна філологія: актуальні питання та перспективи дослідження» (м. Люблін, Республіка Польща, 2017); V Міжнародній науково-практичній конференції «Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст» (м. Вінниця, 2018); XI Міжнародному науково-теоретичному і навчально-прикладному семінарі «Лінгвіст-програміст» (Вінниця, 2018); Всеукраїнських науково-теоретичних граматики читаннях (I) (м. Донецьк, 2000); IV Всеукраїнській науковій конференції «Василь Стус: життєві і творчі контексти» (м. Донецьк, 2008); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 240-річчю від дня народження класика нової української літератури І. П. Котляревського «Іван Котляревський та українська культура XIX–XXI ст.» (м. Полтава, 2009); а також на

підсумкових звітних конференціях професорсько-викладацького складу Донецького національного університету імені Василя Стуса. Дисертація обговорювалася на міжкафедральному семінарі Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 10 від 22 травня 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладені в 21 одноосібній публікації автора та 2 публікаціях у співавторстві, зокрема: 8 одноосібних статей і 1 – у співавторстві, опубліковані у фахових виданнях, які включені до переліку ДАК МОН України (з них 2 одноосібні – у періодичних виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних); 1 одноосібна стаття – у періодичному закордонному виданні; 8 одноосібних статей та 1 у співавторстві у нефархових виданнях; 4 – у матеріалах доповідей наукових конференцій (з них 1 – у збірнику матеріалів доповідей закордонної конференції).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, висновків, списку використаної літератури (362 джерела наукової літератури, 19 – лексикографічних джерел та 2 джерела ілюстративного матеріалу), додатку, що містить список публікацій здобувача та матеріалів апробації дисертації. Загальний обсяг дисертації становить 309 сторінок, із них 254 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** подано загальну характеристику роботи: обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет, схарактеризовано матеріал, з'ясовано методи дослідження, висвітлено теоретичне значення, наукову новизну і практичну цінність роботи, з'ясовано ступінь апробації результатів дисертації, визначено структуру й обсяг роботи.

У розділі 1 **«Теоретико-методологічні засади дослідження фразеологічних видозмін у тексті»**, що містить шість підрозділів, подано авторську інтерпретацію фразеологічної одиниці, сформовано термінологічний апарат дисертації, описано параметри способів авторської трансформації фразеологічних одиниць у художньому тексті, охарактеризовано прийоми авторської видозміни ФО у межах кожного способу, висвітлено природу української химерної прози, визначено жанрово-стильові доміанти авторської стилістики химерної трилогії Євгена Гуцала.

З оперттям на праці відомих фразеологів Л. Авксентьєва, М. Алефіренка, С. Гавріна, В. Жукова, О. Куніна, В. Мокієнка, О. Молоткова, Л. Скрипник, Г. Удовиченка, Д. Ужченка, М. Шанського подано аналіз концептуальних та кваліфікаційних вимірів ФО, фразеологічну одиницю витлумачено як текст, який сформовано в межах національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності. Використання такого тексту (фразеологізму) сприяє активізації певних рис мови й потребує особливої граматики й особливих правил лексики. Саме тому фразеологізм не можна сприймати як слово чи поєднання слів, а отже, поділяти всі фразеологізми на словосполучення й речення. Кожний фразеологізм є культурним текстом (пор. погляд Ж. Краснобаєвої-Чорної), фразеологізм є результатом процесу інтерпретації дійсності, а не її номінацією.

Окремо здійснено опис структурної організації ФО, яка містить константні (постійні) і змінні елементи. Перші створюють основу тотожності ФО, останні ж формують можливості для її варіювання. Розглянуто семантику ФО як складний інформативний комплекс макрокомпонентів, що впливають на її функціонування та розвиток значення.

Висвітленню історію вивчення видозміни ФО з наголошенням проблеми індивідуально-авторського використання ФО, скваліфіковано наукові підходи до вивчення процесів авторської видозміни ФО в лінгвістичній традиції. Зроблено спробу упорядкувати терміносистему на позначення авторських трансформацій ФО в художньому мовленні. Розмежовано способи і прийоми авторського перетворення ФО. Термін прийом трансформації вжито як видовий (гіпонім) щодо родового терміна (гіпероніма) спосіб трансформації. Аспект дослідження зумовив необхідність уточнення наявних способів трансформації ФО й запровадження власних термінів на позначення способів трансформації ФО – фразеологічна варіація, семантична модифікація і структурно-семантична трансформація.

У результаті систематизації й аналізу зібраного фактичного матеріалу виявлено нові, не досліджені прийоми семантичної модифікації. На їх позначення використано терміни – компаративація ФО, атрибутивація ФО, адвербіалізація ФО.

Компаративацію ФО витлумачено як перебудову узуальної ФО за компаративною моделлю та/або набуття нею компаративної семантики, наприклад: (1) *Обличчя в Аполлона Кіндратовича стало таке, наче в отого kota, який знає, чие сало поїв* (ПП). і пор. Знає кіт, чие сало поїв (УНПП: 373)³.

Атрибутивацію ФО потрактовано як перетворення узуальної ФО на атрибутивну конструкцію і/чи набуття нею атрибутивної семантики: (2) *Гарно трудилися у полі й ті, що п'ять день нічого не роблять, а шостий відпочивають, і оті, яким ніколи за вухом не свербить, і оті, що роблять, як собі на безголов'я*. (ПП) і пор. П'ять день нічого не робимо, а шостий відпочиваємо (УНПП: 405). Це йому й за вухом не свербить (УНПП: 406), Робить, як собі на безголов'я (УНПП: 406).

Адвербіалізацію ФО витлумачено як набуття ФО прислівникової семантики та/або виконання нею функції обставин: (3) *Але неспроста Хома голодує, міркувала Яблунівка, неспроста лікується так хитро, що під золою і жару не знати*. (ПП) і пор. Під золою і жару не знати (УНПП: 360).

Описано кваліфікаційні та класифікаційні параметри української химерної прози, приділено увагу історії виникнення жанру химерної прози, мотивам звернення письменників до нього, проаналізовано літературознавчі й лінгвістичні праці, у яких розглянуто визначальні риси цього жанру на образно-змістовому й мовно-стильовому рівнях, проаналізовано химерну трилогію Євгена Гуцала як кульмінацію (Н. Зборовська) химерної течії в українській літературі.

Проаналізовано авторську манеру використання загальнонародних ФО в химерній трилогії з визначенням їх статусу в химерній прозі Євгена Гуцала, оскільки вона стала сприятливим ґрунтом для письменницького фразеотворення – оновлення традиційних (узуальних) і створення авторських (оказіональних) ФО. Вступаючи в

³ УНПП – Українські народні прислів'я та приказки: дожовтневий період / [упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут]. К. : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 790 с.

різні зв'язки з елементами тексту химерної оповіді, ФО стають максимально інформативними ігровими засобами і виконують різні функції, що зумовлено двома чинниками – лінгвальними властивостями самої одиниці й запрограмованою письменником ситуацією. Проаналізовано також жанровотвірний потенціал ФО, що виявляється у тексто-, сюжето- й заголовкотворенні.

Окремий підрозділ присвячено методам і методикам **аналізу видозмінених фразеологічних одиниць** з обґрунтуванням застосовуваних методів дослідження. У дисертації використано комплексний підхід до вибору методів дослідження. Крім загальнонаукових методів *спостереження, індукції та дедукції, описово-аналітичного*, методу *кількісної обробки результатів* та ін., залучено спеціальні методи дослідження. Надзвичайно важливим у студіюванні фразеологічних видозмін став *контекстологічний (контекстуальний) метод*, бо уможливив не лише встановлення появи оновленого змісту видозміненої одиниці, а й з'ясування авторської інтенції, закладеної в такий новотвір. За допомогою цього методу ідентифіковано додаткові конотації ФО, декодовано нові змісти модифікованих ФО, виявлено сполучувальні можливості окремих ФО. *Структурний і семантичний* методи використано для аналізу текстової інтеграції фразеологізмів; *варіаційний* метод комплексно застосовано для визначення фразеологічності того чи того виразу, виявлення постійних і змінних компонентів ФО; метод *фразеологічної ідентифікації* – для встановлення нормативності фразеологічної одиниці, рівня і характеру відхилення від узусу; *зіставного аналізу* – для зіставлення узуальних і авторських (оказіональних) ФО. Методи *компонентного аналізу й компонентного синтезу* застосовано для визначення нових компонентів ФО, встановлення значення ФО, зумовленого впливом контекстного оточення, а також у вимірюванні синонімічності ФО.

Розділ 2 «**Структурно-семантична трансформація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація**» з 9 його підрозділами присвячений детальному розгляду способу структурно-семантичної трансформації, що виявлюваний у 10 прийомах, які розподілені за трьома групами: прийом якісної зміни ФО (субституція компонентів ФО); прийоми кількісної зміни ФО (поширення ФО, усічення ФО, фразеологічний натяк, розгорнута метафора, контамінація, відфраземна деривація); прийоми структурної зміни ФО – фразеологічна інверсія, синтаксична трансформація, дистантне розташування компонентів ФО).

Здійснено загальну характеристику **приймів структурно-семантичної трансформації фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала з визначенням**» показників частотності їх вияву в аналізованій трилогії.

Окремо проаналізовано прийом субституції компонента / компонентів фразеологічної одиниці з простеженням авторських виявів мінімальної (заміні підлягає один компонент ФО): (4) *Не дай Бог коня лінивого, а тракторозавра ревнивого!* (ПП) і пор. *Не дай Бог коня лінивого, а чоловіка ревнивого!* (УНПП: 656); помірної (змінюється два, три й зрідка чотири компоненти ФО): (5) *Ти, чоловіче мій дорогий, хоч і дурносмій-насмійник, але шануйся: тобі смійки, а Дармограїсі нітрішки!* (ПЧ) і пор. *Кому смійки, а кому нітрішки* (УНПП: 489); (6) *Тип тримався впевнено, мовби твердо засвоїв, що центи люблять, аби їх лічили, або ж сповідав*

істину, що **цент долар береже**. (ПЖФ) і пор. Копійка любить, щоб її лічили (УНПП: 295); Копійка руб береже (УНПП: 295); максимальної субституції (заміні підлягають всі компоненти ФО): (7) *Ви ще не забули, як під час нашої останньої зустрічі він проповідував ідею, що в комбайна все має бути прекрасним – і застережений клапан, і балансірна балка, і масляний резервуар, і гідравлічна система?* (ПЖФ) і пор. афоризм А. П. Чехова «У людині все має бути прекрасним: і обличчя, і одяг, і душа, і думки...»; (8) *Розсортували ми документи: **Мартосі – Мартошине, а Хомі – Хомине*** (ПЧ) і пор. Богу богове, а кесарю кесарева (з Євангелія від Матвія, Глава 22:21).

Встановлено, що **прийом поширення фразеологічної одиниці** виявлювано в інтерпозитивній, постпозитивній та препозитивній позиціях ФО: (9) *Ну й ну, як то кажуть: **стриг чорт свиню в яблунівському колгоспному свинарнику – крику багато було, аж в обласних організаціях чулося, зате шерсті мало!*** (ПЧ) і пор.: *Стриг чорт свиню – крику багато, а шерсті мало»* (УНПП: 422); (10) *Заради нього будь-яка американська зірка ... здатна **гори Анди перевернути, а що вже казати про якісь Апалачі!*** (пор. перевернути гори (СФУМ 2008: 490)⁴); (11) *Ага, доскоцький, ага, проворний! **Ти й по телевізору вскочив у гречку, гречкосій нещасний!*** (ПЖФ). і пор.: скакати (вскакувати) / скочити в гречку / (СФУМ: 653).

У **прийому усічення компонентного складу фразеологічної одиниці** диференційовано постпозитивний препозитивний та інтерпозитивний різновиди: (12) *«Ну, водились вила-згрілі в тебе за **царя Тимка, як була земля тонка. А тепер – транспортер!*** (ПЧ) і пор. *За царя Тимка, як була земля тонка, – пальцем проткни – та й води напийсь* (УНПП: 774); (13) *Хо-хо, думаю, **повчи рибу плавати!*** (ПЧ) і пор.: *Не вчи орла літати, а рибу плавати* (УНПП: 278); (14) *Та, – кажу, – **купую про запас, а запас їсти не просить*** (ПЧ) і пор. *Запас біди не чинить і їсти не просить* (УНПП: 257). Згортаючи надлишкову інформацію, письменник «активує» трансформовану ФО у тексті, перетворюючи на засіб мовної компресії та інформаційної конденсації.

Грунтовно висвітлено фразеологічний натяк. Вивчення текстового корпусу досліджуваних химерних романів Євгена Гуцала засвідчило, що одним із найбільш поширених різновидів фразеологічного натякання є використання стрижневого компонента (або кількох компонентів) ФО, що асоціюється з узуальним прототипом ФО. Такі компоненти ФО є носіями особливого значення, що виникло в результаті тривалого вживання цієї лексеми у складі ФО: (15) *Скажете, що **всякий чоловік та чомусь належить: жіночій спідниці чи запасці, каблуку чи язичку, доброму слову чи ласкавому оку*** (ПЧ). і пор. Він заплутався у жіночих спідницях (УНПП: 491); Він здалеку бачить червону запаску (УНПП: 491); Тримати під каблуком (СФУМ 2008: 723); Малий язик, та всі тілом володарює (УНПП: 524); Вола в'яжуть мотузом, а чоловіка словами (УНПП: 609); Ласки в глазки, а поцілунок в губки (УНПП: 621). В авторських виявах натякання Євген Гуцало виявляє самотутній письменницький хист. Він, по-перше, завжди обирає узуальну ФО з високим натяковим потенціалом, по-друге, для імпліцитного кодування значення усієї ФО чітко виділяє її змістовий

⁴ СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [уклад.: В. М. Білоноженко та ін.]. К. : Наук. думка, 2008. 1104 с. (Словники України).

центр – семантичне ядро, що є прозорим для сприймання і зручним для декодування фразеологічного значення ФО у контексті, по-третє, нагромаджує в одному мінімальному контексті по кілька фразеологічних натяків, що є показовим для стильової манери Євгена Гуцала як письменника-хімериста.

Контамінація фразеологічних одиниць виявлювана у способах об'єднання ФО, зокрема контамінації-схрещення, контамінації-поширення, контамінації-накладання, контамінації-приєднання: (16) *А коли докотився, то Мартоха не була б Мартохою, якби раптом замкнула свого язика в роті за сімома замками* (ПЖФ). і пор.: базові узуальні ФО: 1) замкнути рот; 2) прикусити язика; 3) тримати за сімома замками; (17) *Виходить, і вдома мене не лишай, і в поле не бери, бо вдома боюся, а в поле не хочу* (ПЧ). і пор.: базові ФО: 1) І вдома мене не лишай, і в поле не бери (УНПП: 487); 2) Вдома боюся, а в поле не хочу (УНПП: 487); (18) *Бач, казав я собі, сивина в голову давно стрілила, а біс у ребро, а чорт у бороду!* (ПЧ) і пор. базові ФО: 1) **Сивина в голову**, а біс у ребро (УНПП: 493); 2) **Сивина в голову**, а чорт у бороду (УНПП: 493); (19) *І прощавай, Одарко, бо мій строк вийшов, я вже відбув за телицю сповна. По сій мові та бувай здорова, не поминай лихом, а добром, як хочеш* (ПЧ). і пор.: базові узуальні ФО: 1) По сій мові та бувайте здорові (УНПП: 700); 2) Не поминай лихом, а добром, як хочеш (УНПП: 700). Незвичність, новизна та яскравість образів авторських фразеологічних контамінантів сприяють використанню їх для посилення експресивно-емоційного потенціалу ФО.

Особливої уваги вимагає **розгорнута метафора й авторські засоби її реалізації** в химерній трилогії Євгена Гуцала з визначенням типів її індивідуально-мистецького розгортання: (20) *...бо такого язика на припоні не вдержиш, такого язика якби витягнути з рота й на землі простелити, лягла б дорога від Яблунівки до Сухолужжя, а то й далі* (ПЧ). і пор.: Такий язик, що й на припоні не вдержиш! (УНПП: 477); (21) *А що їх було обмаль, мов кіт наплакав, то майстри жовтої преси вдавались до хитромудрих маніпуляцій, після яких оті котячі сльози обертались на повноводі ріки брехні, де стояли каскади Ніагарських водопадів вигадок, обману, безсоромності* (ПП). і пор.: як (мов, ніби і т. ін.) кіт наплакав (СФУМ: 298); (22) *Чого-чого, а жовчі для Хоми не шкодувалось, жовчю бризкало кожне слово, і якби хтось додумався ту жовч вичавити з писаних доносів – проллявся б не струмок, а річка, і в тій річці плавали отруєні жовчю яблунівські собаки, гуси, кури, коти, всяке дрібне птаство* (ПЖФ). і пор.: вилити / вилити жовч (СФУМ: 75). Авторське розгортання метафори збагачує ФО асоціативними зв'язками, сприяє метафоризації авторського контексту, є засобом творення умовності химерної оповіді.

Оскільки **авторські відфраземні деривати** характеризуються великою місткістю семантичної структури при граничній стислості та лаконізмі форми і є одиницями авторського жанротворення, то їх розглянуто окремо. Створені Євгеном Гуцалом відфраземи є стилістично маркованими і передають особливості народного мовлення. Майже всі вони негативно-оцінні. Більш виразними є відфраземи, що успадкували від ФО високий ступінь емоційної оцінки, більш рельєфну внутрішню форму, і відрізняються високою маркованістю завдяки словотвірним чинникам: (23) *макоцвітний*, (24) *змакоцвітніти* і пор. мак цвіте у голові (СФУМ 2008: 364); (25) *міднолобий* і пор. мідний лоб (СФУМ 2008: 350); (26) *твердолобий* і пор. твердий лоб (СФУМ 2008: 350); (27) *горлодерка* і пор. драти горло (СФУМ 2008: 194);

(28) *гаволови* і пор. гави ловити (СФУМ 2008: 350); (29) *хомопоклонники* і поклонятися Хомі – за зразком: поклонятися чужим богам.

Відфраземні деривати письменник використовує для характеристики персонажів та оживлення авторської оповіді. Окремі з них мають особливу частотність у досліджуваних романах: відфразема *горлодерка* вжита письменником 35 разів, відфразема *хомопоклонники* має 27 фразеовживань. Відфраземні деривати, утворені на основі оказіональних ФО, вирізняються новизною, виразністю. Характеристичні власні назви на базі ФО є засобом образності художнього мовлення і створюють гумористично-сатиричну модальність контексту: 30) *Чортийгобатька* (прізвище), 31) *Неминайбуфет* (прізвище), 32) *пришийкобиліхвіст*.

До **прийомів структурної видозміни фразеологічних одиниць** віднесено: 1) фразеологічну інверсію; 2) синтаксичну трансформацію; 3) дистантне розташування компонентів ФО. Залежно від характеру переміщення структурних компонентів ФО у дисертаційній роботі виділено три різновиди фразеологічної інверсії: 1) синтаксична інверсія ФО: (33) *На посинілих від страху губах Аполлона Кіндратовича розклалась, немов турецький святий на покуті, велика зміїста усмішка.* (ПЖФ) і пор. Розклався на покуті, мов турецький святий (УНПП: 357); 2) структурна інверсія ФО: (34) ... *якийсь нетелепа, котрий стайню замикає тоді, коли вже коня вкрадено...* (ПЧ) і пор. Як коня вкрали, він стайню замкнув (УНПП: 443); 3) структурно-семантична інверсія ФО: (35) *За своєю скупю вдачею автор то прирівнює комара до слона, то чіпляє кобилі другий хвіст, то коня шукає, а кінь його виглядає, то робить – на собаку мале, на кішку велике* (ПЖФ). і пор.: Прирівняв слона до комара! (УНПП: 443); (36) *Зрештою, те ревисько в грудях Невечері ледь угамувалось – і знову він: Дівочка – як горілочка: наче хлопця – зведе й дідочка!* (ПЧ) і пор. Горілочка, як дівочка: зведе хлопця, як дідочка (УНПП: 509). Змінюючись у результаті перестановки компонентів ФО або її частин, нова образна картина наведених фразеовживань стає ірреальною, уявляється абсурдною, що загалом підтримує химерний колорит авторської оповіді Євгена Гуцала.

У химерній прозі Євгена Гуцала об'єктом авторської трансформації є й синтаксична структура ФО. Авторську зміну синтаксичної структури ФО відносимо до окремого прийому структурно-семантичної трансформації – синтаксичної трансформації. Частотність таких фразеовживань та їх стилістичні особливості дали підставу виділити авторські зміни синтаксичної структури ФО в окремий прийом трансформації. Спостереження свідчать, що синтаксична структура багатьох ФО «гнучка» і може трансформуватися, пристосовуючись до умов контексту, в одиниці більш складної структури, які посилюють інформаційний план ФО: (37) *Думала: хитра я молодиця, що й без міри змелю, а насправді – отямилась, як дурень у ягодах.* (ПЧ) і пор. Хитра молодиця і без міри змеле (УНПП: 381), Очнувсь дурень у ягодах (УНПП: 389).

Прийом дистантного розташування ФО у розчленованому вигляді сприяє більш тісному злиттю ФО з контекстом і посилює виразність, тому що незвична структура таких ФО, навіть при збереженні їх змісту, з одного боку, привертає до себе особливу увагу, а з іншого – надає висловленню народнорозмовного характеру, природності, невимушеності: (38) *Кожне діло, як то мовиться, можна і перелицювати, й осміяти, ...* (ПЧ) і пор. Кожне діло можна і перелицювати й осміяти (УНПП: 488).

У розділі 3 «Семантична модифікація фразеологічних одиниць у химерній трилогії Євгена Гуцала: прийоми реалізації, авторські вияви, функційна мотивація» розглянуто систему прийомів семантичної модифікації, що реалізована через 7 прийомів. До власне семантичної модифікації віднесено: прийом зміни традиційної лексичної сполучуваності: (39) *І Яблунівка, в якій ніколи не були слова маснії, а пироги пісні, заходилась і собі голодувати.* (ПП) і пор. Слова маснії, а пироги пісні (УНПП: 364); прийом зміни модальності ФО: (40) *Усе, що кажу, правда, бо в мене на осиці кислиці, а на вербі груші не ростуть* (ПЧ). і пор. Та у нього на осиці кислиці, а на вербі груші ростуть! (УНПП: 479); прийом зміни значення ФО: (41) *А дзусь тобі, Хомо, холодцю їсти, навіть хріння в руки не братиму, навіть не кластиму до рота й того, що кіт наплаче* (ПП). і пор. як кіт наплакав – дуже мало (СФУМ 2008: 298); прийом компаративації ФО: (42) *Почувався, наче був волон, а став козлом* (ПЧ). і пор. Був волон, та став козлом (УНПП: 198); прийом атрибутивації ФО: (43) *Як не потрібні й оті, що здалеку бачать червону запаску* (ПЧ). і пор. Він здалеку бачить червону запаску (УНПП: 491); прийом адвербіалізації ФО: (44) *Хтось інший, може, так і повівся б, тримаючись між попами – попом, між дяками – дяком, між вовками виючи по-вовчому, між свинями хрюкаючи по-свинськи, а тільки старший куди пошлють завжди заставався старшим куди пошлють...* (ПП). і пор.: Між попами – піп, між дяками – дяк, між вовками вий по-вовчи, свинями хрюкай по-свинячи (УНПП: 706). Окремо розглянуто прийом подвійної актуалізації: (45) *Голова тепер не боліла не тільки в тих, у кого вона раніше ні за що не боліла, а й у тих, у кого б вона повинна боліти за адміністративним становищем* (ПП). У тексті йдеться про лікування головного болю. (пор. голова болить у кого, кому. Хто-небудь турбується, уболіває за когось, щось. (СФУМ 2008: 156)) та прийом дефразеологізації: (46) *Не дороге йому своє латане, а закортілось чужого хапаного* (ПЖФ). і пор. Краще своє латане, ніж чуже хапане (УНПП: 332).

ВИСНОВКИ

Аналіз авторської видозміни фразеологічних одиниць у мові химерної прози Євгена Гуцала дає змогу зробити такі висновки:

ФО – це текст, який сформовано в межах національного дискурсу, що є вираженням особливої ментальності. Вона є результатом інтерпретації дійсності, а не її номінацією. Фразеологізми виконують функцію кумуляторів із великою семантичною ємністю й рухливістю. Для них існують інші правила семантичної комбінаторики, ніж для звичайних слів природної мови. Фразеологізми актуалізуються лише в мовленні і є стилістично маркованими мовними засобами.

Трансформація ФО постає цілеспрямованою зміною структури й семантики традиційних фразеологізмів. Трансформовані ФО мають актуалізований прагматичний ефект, оскільки саме вони дають змогу виразити те, що не може бути реалізоване фразеологізмом у його узуальному використанні. Жанр химерної прози – найсприятливіший ґрунт для авторського фразеотворення, для оновлення традиційних (узуальних) та створення авторських (оказіональних) ФО.

Авторська трансформація ФО постає визначальною домінантною ознакою української химерної прози загалом, і досліджуваної трилогії Євгена Гуцала зокрема.

Такі одиниці мають найширший семантичний потенціал і створюють основну гаму авторської стилістики митця. Включаючись у потужне поле химерної оповіді, вони заряджають її експресивністю, емоційністю, жартівливою грою народних паремій, створюють своєрідну «розкутість» стилю.

У химерній трилогії Євген Гуцало використано узуальні й авторські ФО, до останніх зараховано трансформовані й okazіональні ФО. Частота узуальних ФО, до яких віднесено й варіанти ФО, є нижчою від частоти авторських ФО, вони виконують свої стилістичні і прагматичні функції. Зібраний фактичний матеріал дав змогу визначити співвідношення «узуальні ФО: трансформовані ФО» як 44 % : 56 %. Нижча частотність узуальних ФО щодо авторських ФО зумовлена тим, що узус впливає на образність ФО: що більша узуальність ФО, то слабша її образність. Використання автором видозмінених ФО творить химерне тло тексту з посиленою образністю, у якому мова є чудернацькою, незвичною, а подекуди навіть абсурдною. Орієнтація на узуальні ФО є надійним підґрунтям для трансформацій та модифікацій ФО.

Авторські трансформації ФО в химерній прозі Євгена Гуцала породжують прагнення письменника органічно поєднати, злити воедино з контекстом загальновідомий вислів, уточнити чи деталізувати його значення у зв'язку з конкретною ситуацією художнього твору, а інколи розширити його семантику чи навіть змінити її. Вибір способу трансформації зумовлений лінгвокреативним мисленням автора як лінгвокультурної особистості та його фразеотвірним хистом.

Гуцалові трансформації загальнонародних ФО є одночасно інформемами, інтерпретемами і прагмемами. Набуваючи текстової мотивації й авторської модальності, трансформовані ФО виконують естетичну функцію і беруть безпосередню участь у жанро-, тексто- й заголовкотворенні химерних романів Євгена Гуцала. Їхнє адекватне прочитання уможливорює розкриття авторського задуму й авторських інтенцій.

Аналізовані ФО у процесі авторської трансформації зазнають змін і в структурі, і в семантиці, що уможливило віднесення їх до двох основних способів авторської видозміни – структурно-семантичної трансформації й семантичної модифікації, а також системи прийомів реалізації кожного з них. Дослідження показало, що серед авторських трансформацій найпоширенішим способом перетворень ФО є структурно-семантичні трансформації (70 %). Вони мають найширший спектр прийомів, а їх реалізація не потребує широкого контексту. Найчастіше Євген Гуцало використовує прийоми субституції компонентів ФО (30 %), поширення компонентного складу ФО (24 %), фразеологічного натяку (13,4 %), контамінації (7,5 %), усічення компонентного складу ФО (7,6 %); менш частотними є прийоми розгорнутої метафори (5 %), відфраземні деривати (4 %). Обмежено автор використовує синтаксичну трансформацію (2,3 %), фразеологічну інверсію (3,2 %), прийом дистантного розташування компонентів ФО (3 %).

Семантичні модифікації ФО менш поширені (30%). Вони потребують розширеного контексту. Авторський діапазон відхилення від традиційного значення у Євгена Гуцала різний: від збільшення абстрактного елемента в семантиці до появи додаткових смислових і стилістичних відтінків аж до розвитку нового значення й перетворення фразеологізму в полісемічний. Найактивніше письменник застосовує прийоми дефразеологізації (28 %), зміни модальності ФО (25 %), компаративації ФО (13 %), атрибутивації (11%), подвійної актуалізації ФО (11 %). До прийомів низького рівня

частотності можна віднести прийоми зміни традиційної лексичної сполучуваності ФО (9 %), адвербіалізації ФО (3 %).

На ґрунті аналізу фактичного матеріалу поглиблено кваліфікацію спектру традиційних прийомів розглянутих способів трансформації ФО індивідуально-авторськими прийомами Євгена Гуцала. Систему прийомів структурно-семантичної трансформації доповнено групою прийомів структурної зміни ФО (прийом синтаксичної трансформації, прийом фразеологічної інверсії, прийомом дистантного розташування компонентів ФО). Систему прийомів семантичної модифікації розширено прийомами компаративації ФО, атрибутивації ФО й адвербіалізації ФО.

Трансформовані ФО-заголовки є органічною частиною художньої архітекτονіки химерної прози Євгена Гуцала, вони творять і підтримують загальну химерійну модальність тексту. У першій книзі трилогії вони постають сюжетним стрижнем розділу. Для найменування 47 розділів першої книги автором використано: паремій – 27; загадок – 3; каламбурів – 1; нісенітниць – 2; лихих побажань – 2; скоромовок – 1; жартів, дотепів – 2; повчань, сентенцій – 1; примовок до танців – 1; афоризмів – 1. Досліджені заголовки зазнають обмежених прийомів структурно-семантичної трансформації й семантичної модифікації, за винятком тих, які вимагають ширшого контексту для реалізації. Автором трансформовано – 25 ФО-заголовків, що становить 61 %: варіаційні зміни, як основні, автор застосував у 2 заголовках (8 %); структурно-семантичних змін зазнали ФО у 18 заголовках (72 %); модифікаційні зміни автор використав у 3 заголовках (12 %); конвергентне поєднання прийомів видозмін ФО автор продемонстрував у 2 заголовках (8 %).

Прийоми досліджених способів трансформації часто автором конвергентно застосовані до однієї ФО. Конвергентні зміни употужнюють поле химерної оповіді, увиразнюють внутрішню форму ФО, посилюючи її вплив на читача чи слухача. У химерній прозі Євгена Гуцала чітко простежується кореляція трансформована ФО – контекст. Контекст формує семантику трансформованої ФО, а трансформована ФО увиразнює контекст.

Авторська фразеологія химерної трилогії Євгена Гуцала є істотним ресурсом для оновлення фразеологічної норми, вона розширила загальнонаціональний фонд фразеології української мови. Підтвердженням цього є фразеологічні одиниці з химерних романів письменника, включені до найавторитетніших фразеологічних словників.

Цілісно корпусне вивчення авторського фразеотворення химерної прози Євгена Гуцала дасть змогу створити словник фразеологічних трансформацій та інновацій письменників досліджуваної доби й аналізованого жанру, встановити індекс таких трансформацій, зіставити функційне навантаження авторських трансформацій ФО в ідіостилі різних митців і різних епох. Водночас актуальним і перспективним постає створення цілісного корпусу авторських інноваційних ФО та їх упорядкуванням у відповідній базі лінгвістичних даних із можливостями різної навігації та лінгвокомп'ютерного дослідження.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Важеніна О. Г. До проблеми розмежування фразеологічних трансформацій, модифікацій та варіацій. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2000. Вип. 6. С. 310–313.
2. Важеніна О. Мовно-стильові особливості химерної прози. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2001. Вип. 8. С. 180–184.
3. Важеніна О. Г. Вплив контексту на реалізацію фразеологічного значення. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2003. Вип. 11. Ч. 2. С. 476–478.
4. Важеніна О. Г. Фразеологічні трансформи як маркери химерної прози Є. П. Гуцала. Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Том 22 (61) № 4 (1). Филология. Социальные коммуникации. Симферополь, 2009. С. 124–130.
5. Важеніна О. Фразеологічний натяк як засіб створення гумористично-сатиричної прагматики художнього тексту. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2010. Вип. 20: На честь 55-річчя професора А. П. Загнітка. С. 152–157.
6. Важеніна О. Еліпсис як репрезентант комплексу індивідуально-авторських видозмін фразеологізмів структурно-семантичного типу (на матеріалі мови химерного роману О. Ільченка) *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 246–253.
7. Важеніна О. Бурлескно-травестійні традиції І. Котляревського в мові химерної прози Є. Гуцала. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 23. С. 124–127.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

8. Важеніна Олена. Концептуальні виміри фразеологічної одиниці. *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонНУ, 2014. Вип. 29. С. 44–49. (Index Copernicus International).
9. Важеніна О. Г. Потенційні можливості фразеологічних одиниць у химерно-художніх текстах. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць; гол. ред. А. П. Загнітко. Київ–Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 83–88. (Index Copernicus International).

Статті в закордонних періодичних виданнях

10. Важеніна О. Г. Синонімізація фразеологізмів як художня домінанта химерної прози Євгена Гуцала. *Scientific Light No (Wroclaw, Poland)* 19 (2018). С. 21–23.

Наукові праці апробаційного характеру

11. Важеніна О. Особливості вербальної фраземіки (на прикладі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1996. Вип. 2. С. 175–179.
12. Важеніна О. Естетика фразеологічних одиниць ідіостилю Є. П. Гуцала *Українська мова. Теорія і практика*: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1997. С. 27–28.
13. Важеніна О. Моделі вербальних фразеологізмів (на матеріалі роману Є. П. Гуцала «Позичений чоловік»). *Лінгвістичні студії*. Донецьк : ДонДУ, 1997. Вип. 3. С. 133–137.

14. Важеніна О. Структурно-семантичні трансформації фразеологізмів у химерній прозі (на прикладах романів Є. П. Гуцала). *Семантика і прагматика граматичних структур*: зб. наук. праць / ред. кол. А. Загнітко. Донецьк : ДонДУ, ІЗМН, 1998. С. 74–78.

15. Важеніна О. Г. Градуальна синонімія одноструктурних одиниць фраземного фонду химерної прози Є. П. Гуцала. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 1999. Вип. 5. С. 261–263.

16. Важеніна О. Г. Трансформація фразеологізмів як художня домінанта ідіостилю Володимира Дрозда. *Функціонально-комунікативні аспекти граматики і тексту*: збірник наукових праць, присвячених ювілею доктора філологічних наук, професора, академіка АН ВШ України, завідувача кафедри української мови ДонНУ Загнітка Анатолія Панасовича. Донецьк : ДонНУ, 2004. С. 250–255.

17. Важеніна О. Бурлескно-травестійні традиції І. Котляревського в мові химерної прози. *І. Котляревський та українська культура XIX–XXI ст.*: збірник наукових статей. Полтава : ПНПУ, 2011. С. 142–151.

18. Важеніна Олена, Антонюк Марія. Явище фразеологічної паронімії в українській мові. *Донецький вісник Наукового товариства ім. Шевченка*. Т. 35. Донецьк : Український культурологічний центр. Східний видавничий дім, 2013. С. 217–228.

19. Важеніна О. Г. Мовна гра як основа освоєння асоціативного потенціалу фразеологічних одиниць. *Мовний простір граматики: актуальні студії*: зб. наук. праць / Донецький нац. ун-т; наук. ред. М. О. Вінтонів. Донецьк : ДонНУ, 2014. На честь 60-річчя члена-кореспондента НАН України Анатолія Загнітка. С. 208–211.

20. Важеніна О. Г. Морально-психологічна характеристика людини у фразеології. *Українська мова вчора, сьогодні і завтра в Україні та світі (до Дня української писемності та мови)*. Матеріали обласної науково-практичної конференції 7 листопада 2013 р. Донецьк : Витоки, 2014. С. 197–201.

21. Важеніна О. Г. Градуальна синонімія фразеологічних одиниць як образно-виражальний засіб мовотворчості Євгена Гуцала. Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015–2016 рр. С. 13–16.

22. Важеніна О. Г. Становлення і розвиток української фразеодидактики. *Вісник Донецького національного університету*. Серія філологічні науки. 2016. № 1–2. С. 12–24.

23. Важеніна О. Г. Фразеологічна синонімія як образно-виражальний засіб химеріади Євгена Гуцала. *International Research and Practice Conference “Modern Philology: Relevant Issues and Prospects of Research”*: Conference Proceedings October 20–21 2017. Lublin : Izdevnieciba “Baltija Publishing”. P. 11–16.

АНОТАЦІЯ

Важеніна О. Г. Авторська трансформація загальнонародних фразеологізмів у химерній прозі Євгена Гуцала. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

У дисертації виконано комплексний аналіз авторських видозмін фразеологічних одиниць у химерній прозі Євгена Гуцала. На об'ємному фактичному матеріалі (близько 7 тисяч фразеовживань), вибраному з химерної трилогії письменника «Позичений чоловік», «Приватне життя феномена», «Парад планет», вивчено й визначено статус фразеологічної одиниці в химерній прозі, її функції у розкритті авторських інтенцій та особливості взаємодії з контекстом.

Удосконалено термінологійний апарат фразеологічних трансформацій щодо гіперо-гіпонімної номінації. Розроблено типологію авторських трансформацій із урахуванням змін структури та/або семантики фразеологізму, упорядковано прийоми їх авторської реалізації, класифіковано вияви кожного прийому у досліджуваних текстах, з'ясовано продуктивність використання та прагматичний ефект фразеологічних видозмін у химерній прозі Євгена Гуцала. Крім того, досліджено комбінування кількох прийомів авторської трансформації у межах одного фразеовживання; виявлено і вивчено абсолютні фразеологічні інновації письменника.

У дисертації підтверджено системний характер авторського фразеотворення, використаного Євгеном Гуцалом у химерній трилогії, розкрито вагомість значення авторських фразеологічних трансформацій загальнонародної фразеології у жанротворенні, текстотворенні, сюжетотворенні, заголовкотворенні химерної прози.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, спосіб трансформації фразеологізму, прийом трансформації фразеологізму, конвергенція, узуальна фразеологічна одиниця, оказіональна фразеологічна одиниця.

АННОТАЦІЯ

Важенина Е. Г. Авторская трансформация общенародных фразеологизмов в причудливой прозе Евгения Гуцало. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2018.

В диссертации выполнен комплексный анализ авторских видоизменений фразеологических единиц в причудливой прозе Евгения Гуцало. На объемном фактическом материале, выбранном из причудливой трилогии писателя, изучен и определен статус фразеологической единицы в причудливой прозе, ее функции в раскрытии авторских интенций и особенности взаимодействия с контекстом.

В работе усовершенствован терминологический аппарат фразеологических трансформаций относительно их гиперо-гипонимной номинации. Разработана типология авторских трансформаций с учетом изменений структуры и/или семантики фразеологизма, упорядочены приемы их авторской реализации, классифицированы проявления каждого приема в исследуемых текстах, определена продуктивность использования и прагматический эффект фразеологических видоизменений в причудливой прозе Евгения Гуцало. Кроме того, исследованы комбинирования нескольких приемов авторской трансформации в пределах одного фразеопотребления; выявлены и изучены абсолютные фразеологические инновации писателя.

В исследовании подтвержден системный характер авторского фразеобразования, использованного Евгением Гуцало в причудливой трилогии, раскрыта весомость значения авторских фразеологических трансформаций общенародной фразеологии в создании жанра, текста, сюжета, заглавий причудливой прозы.

Ключевые слова: фразеологическая единица, способ трансформации фразеологизма, прием трансформации фразеологизма, конвергенция, узуальная фразеологическая единица, окказиональная фразеологическая единица.

SUMMARY

Vazhenina O. G. The Author's Transformations of the National Phraseological Units in Yevhen Gutsalo's Whimsical Prose. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian Language. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis represents a complex analysis of the author's transformations of the national phraseological units (hereafter PhU) in Yevhen Gutsalo's whimsical prose. On the voluminous empirical material, selected from the whimsical trilogy of the writer, the status of the phraseological unit in the whimsical prose is identified and studied; its functions in revealing the author's implications and peculiarities of interaction with the context are surveyed.

The paper offers the improved terminological inventory of phraseological transformations concerning their hyper-hyponymic nomination. The typology of the author's transformations is developed, it takes into account the changes in the structure and / or the PhU's semantics; means of the author's interpretation of the analysed units are ordered; the expression of each means in the texts under study is classified; the productivity of the phraseological changes and their pragmatic effect are defined.

The empirical material analysis allows to diversify the spectrum of traditional techniques applied for the PhU's transformations with the help of the author's unique means. The system of structural-semantic transformation means is enlarged by a group of the PhU's structural changes, among which it is possible to find syntactic transformation, syntactic inversion, structural inversion, structural-semantic inversion, distant placement of the PhU's components.

Also, the thesis surveys the combination of several means of the author's transformation within a single PhU. The research shows that convergent changes reinforce the area of the whimsical narration and underline the inner form of the PhU, enhancing the effect produced on the reader and the hearer. Special attention is attached to the transformation of the titles which function as an indispensable part of Yevhen Gutsalo's whimsical prose architectonics, thus creating and supporting its general "whimsical" modality. In the first book of the trilogy they function as the axis of the book.

To name 47 parts of the first book the author uses: paroemia – 27; riddles – 3; play on words – 1; nonsense utterances – 2; bad wishes – 2; tongue-twisters – 1; jokes – 2; instructions – 1; dancing bywords – 1; aphorisms – 1. The titles under study demonstrate the limited inventory of structural-semantic transformations and semantic modification, excluding those which require a larger context for their realisation.

The author's absolute phraseological innovations are singled out and studied, they have no usual equivalents and as a consequence their main feature is non-productiveness. Occasional PhUs are related to the text plot and closely are characterised by the close correlation with the context where they appear. The occasional PhU's nucleus is constituted by phrasemes and tautological phraseological phrases, the periphery is formed by comparative constructions, periphrasis, aphorisms.

The research supports the systemic character of the author's phraseobuilding, used by Yevhen Gutsalo in his whimsical trilogy; the paper also reveals the value of the author's phraseological transformations of national PhUs when creating the genre, the text, the plot, the title of the whimsical prose.

It is found that the author's PhU transformation serves as a defining dominating feature of the Ukrainian whimsical prose on the whole and Yevhen Gutsalo's trilogy in particular. Such units have the widest semantic potential and create the basic inventory of the author's individual style. Interweaving the powerful field of the whimsical fairy-tale they enhance it with expressivity, emotional and funny game of the folk paroemia, create so to say "free" style of the narration. Apart from this, the transformed PhUs are characterised by the enhanced pragmatic effect as they allow to transmit the meanings which cannot be expressed by a PhU in its usual meaning. Acquiring the text motivation and the author's modality, PhUs also perform the aesthetic function in the text. Their adequate interpretation makes it possible to reveal the author's idea and decode his intensions.

Keywords: phraseological unit, means of the phraseological unit transformation, methods of the phraseological unit transformation, convergence, usual phraseological unit, occasional phraseology unit.